

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜASİR TƏLƏBLƏR BAXIMINDAN BANK SEKTORUNUN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisas: 5308.01 - “Ümumi iqtisadiyyat”

Elm sahəsi: 53 - İqtisad elmləri

İddiaçı: **Ayxan Valeh oğlu Xubanov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı - 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi" kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Xatirə Mayıl qızı Hüseynova

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, prof.
Şəfa Tofiq qızı Quliyeva

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mehriban Kərəm qızı Tağıyeva

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dos.
Ramil Məhəmmədali oğlu Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AR Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Nəzrin Müzəffərli (İmanov)

Dissertasiya şurasının elmi katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Sevda Məmməd qızı Seyidova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Elşad Yaqub oğlu Məmmədov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə səviyyəsi. Müasir şəraitdə dünyanın maliyyə sektorunda baş verən sürətli dəyişikliklər bank sisteminin də yeni şəraitə transformasiyasını zəruri edir. Bank sektoru, iqtisadiyyatın aparıcı sahələrindən biri kimi, bu dəyişikliklərin effektiv şəkildə həyata keçirilməsində qabaqcıl rol oynayır¹. Təcrübə göstərir ki, maliyyə sektorunda baş verən innovativ yeniliklər bank sektorunda özünü biruzə verir. Son illər Azərbaycanın bank sektoru global maliyyə sektoruna uğurla integrasiya etməkdədir. Lakin açıq etiraf etmək lazımdır ki, dünya bank sistemində baş verən innovativ yeniliklərin həcmi və sürəti baxımından, bank sistemində rəqəmsallaşmanın tətbiqi sferasına görə hələ də milli bank sistemi inkişaf etmiş ölkələrin bank sisteminə nəzərən xeyli geri qalır². Düzdür, bunun çoxlu sayda obyektiv və subyektiv səbəbləri mövcuddur. Obyektiv səbəblərdən biri ondan ibarətdir ki, Azərbaycan öz müstəqilliyini 1991-ci ildə əldə etdikdən sonra, milli bank sistemi formalaşmağa və inkişaf etməyə başladı. Ondan əvvəl ölkəmizin maliyyə sistemi, o cümlədən bank sferası inzibati-amirlik üslubu ilə idarə olunan Sovetlər ittifaqının tabeliyində idi. Otuz ildən bir az çox vaxt keçməsinə baxmayaraq ölkəmizin bank sistemi böyük evolyusiya dövrü keçmiş və bazar iqtisadiyyatının prinsipləri əsasında formalaşmış və inkişaf etmiş, hal-hazırda respublikamızda aparılan ardıcıl islahatlar nəticəsində bankçılığın inkişafı uğurla davam etməkdədir.

Subyektiv səbəblərdən biri isə ondan ibarətdir ki, bank sisteminin yeni şəraitə transformasiyası mükəmməl qanunvericilik bazasının olmasını, yeni institusional sistemin əmələ gəlməsini, insan kapitalının formalaşmasını, iqtisadiyyatın tam olmasını və şəxələnməmiş inkişafı tələb edir. Bütün bunlara isə tədricən, ardıcıl islahatlar yolu ilə

¹Xankişiyeva L.L. Kommersiya banklarının fond bazarında vasitəçilik əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi (avtoreferat) - Bakı, 2024. https://aak.gov.az/upload/dissertasion/_qtisad_elml_ri/LAMI%CC%87YA_XANKISIYEVA_-_AVTOREFERAT.pdf

²Хубанов А.В. Краткий обзор развития мировой банковской системы. “İqtisadi və siyasi elmlər jurnalı”, nömrə 2, iyun 2019. Həmmüəllif – Məhərrəmov A.M.

müəyyən zaman lazımdır. Bank sisteminin inkişafına mənfi təsir edən amillərdən biri də mükəmməl rəqabət sisteminin olmaması, bu sahədə olan boşluqlar və s.-dir.

Son illər Azərbaycan beynəlxalq maliyyə institutları ilə sıx əməkdaşlıq edərək öz işgüzar münasibətlər sferasını intensiv genişləndirməkdədir. Xarici kapitalın iştirakı ilə yaradılan kommersiya bankların sayı artmaqdadır. Bunlar ölkəmizin bank sektoruna olan inamı artırır, digər tərəfdən xarici investisiyaların iqtisadiyyatımıza axınını sürətləndirir. Xarici investisiyaların ölkəmizin iqtisadiyyatına, o cümlədən, bank sektoruna axınını təşviq etmək üçün, bank qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması qarşıda duran vacib məsələlərdəndir.

Milli bank sisteminin qlobal maliyyə sisteminə inteqrasiyası bir tərəfdən günümüzün zərurəti olsa da, onun müsbət effektləri ilə yanaşı mənfi effektləri də mövcuddur. Belə ki, qlobal maliyyə sistemində baş verə biləcək istənilən böhranların təsiri bu halda ölkəmizin maliyyə sisteminə təsiriziz ötürşür. Odur ki, milli bank sistemində yarana biləcək ekzogen risklərdən qorunmaq üçün elmi cəhətdən əsaslandırılmış strategiya işlənib hazırlanmalıdır³. Risklərin xüsusiyyətindən və növündən asılı olaraq müxtəlif ssenarilər üzrə milli bank sektorunun mümkün böhranlara qarşı davamlılığını təmin edəcək konsepsiya qəbul edilməli və həyata keçirilməlidir. Ancaq bu halda milli bank sisteminin dayanıqlı və innovativ inkişafını təmin etmək olar. Araşdırmalar göstərir ki, qlobal maliyyə və bank sistemində baş verən yeniliklər və çağırışlar o qədər sürətlə baş verir ki, milli bank sisteminin orada baş verən dəyişikliklərə adaptasiyası o qədər də asan olmur⁴.

³Хубанов А.В. Характеристика аспектов нового типа в финансовой и банковской среде - "AMEA-nın Xəbərləri İqtisadiyyat seriyası" jurnalının 2021-2 sayı. Həmmüəllif – Hüseynova X.M. Səh. 166

⁴ Хубанов А.В. Цифровой банкинг как внутреннее поле борьбы и инноваций - статья, Journal of Economy and entrepreneurship, ном. 7 (132) 2021 г. Журнал включён в Перечень ВАКа РФ.

Bu baxımdan milli bank sisteminin qlobal maliyyə sisteminə effektiv integrasiyasını təmin etmək, onun dayanıqlı inkişafını qoruyub saxlamaq və inkişaf etdirmək üçün kompleks elmi tədqiqatların hazırlanmasına zərurət var.

Bank sisteminin inkişaf nəzəriyyəsinin tədqiqinə dair aşağıdakı iqtisadçı alimlərin əhəmiyyətli töhfəsi olmuşdur: E.C.Dolan, C.M.Keyns, C.G.Klark, M.A.Kose, F.A.Lis, E.Makgryu, S.B.Makdonald, M.P.Malloy, P.L.Miller, F.S.Mişkin, C.Perraton, P.Rouz və başqaları. Bank sisteminin inkişafının nəzəri və praktiki aspektləri aşağıdakı rus iqtisadçı alimlərinin elmi əsərlərində tədqiq edilmişdir: O.İ. Baranovskiy, A.A.Abalkin, Q.N.Beloqlaziy, M.Y.Qolovnina, B.A.Vernikova, V.V. Pavlova, İ.K.Kovzanadze, V.V.Kovalenko, A.N. İvanova və başqaları.

Azərbaycan iqtisadçı alimlərdən: Z.F.Məmmədov, M.M.Bağirov, E.M.Sadiqov, E.S.Rüstəmov, R.A.Bəşirov, Y.Ə.Məmmədov, F.Ə.Qənbərov, A.Səfərov, V.F.Namazov, E.M.İsmayılov, F.F.Mürşüdlü və başqaları bank sisteminin ayrı-ayrı aspektlərinin öyrənilməsi üzrə iqtisad elminə kifayət qədər töhfə vermişlər.

Həmin tədqiqatçıların elmi dəyərini azaltmadan qeyd etmək lazımdır ki, milli bank sektorunun inkişaf istiqamətinin perspektiv gələcək üçün kompleks şəkildə tədqiqi aparılmamış, onun inkişafının nəzəri-metodoloji əsaslarının müasir çağırışlar nəzərə alınmaqla tədqiqi, fəaliyyətinin dördüncü sənaye inqilabının tələblərinə uyğunlaşdırılması, rəqəmsal bankçılığın inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi və qlobal risklərə qarşı milli bank sisteminin dayanıqlılığını təmin edən uzunmüddətli strategiyanın işlənilib hazırlanması aspektləri kifayət qədər aparılmamışdır. Məhz bu dissertasiya həmin problemlərin tədqiqinə həsr olunmuş, göstərilən boşluqları aradan qaldırmaq baxımından xüsusi aktuallıq kəsb edir və tədqiqat işinin mövzusunun seçilməsini şərtləndirmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini Azərbaycanın bank sistemi və onun tərkibinə daxil olan kommersiya bankları təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini bank sisteminin nəzəri-metodoloji əsaslarının öyrənilməsi, bank sisteminin effektiv fəaliyyətinə təsir

edən amillərin tədqiq edilməsi və milli bank sisteminin strateji inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Tədqiqat işinin məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi müasir şəraitdə milli bank sisteminin təkmili prosesinin kompleks şəkildə araşdırılması və bu əsasda Azərbaycanın bank sisteminin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üzrə tövsiyələrin hazırlanması və onun inkişafının müasir tələblər baxımından əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Həmin məqsədə əsaslanaraq dissertasiyada aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- Bank sisteminin inkişafının nəzəri-konseptual əsaslarının tədqiqi və “bank fəaliyyəti”, “rəqəmsal ekomühit” anlayışının iqtisadi mahiyyətinin araşdırmaq;

- Bank sektorunun institusional inkişaf xüsusiyyətlərini, inkişafının tarixi mərhələlərini, eləcə də beynəlxalq təcrübədə onun inkişaf meyllərini araşdırmaq;

- Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin hazırkı vəziyyətinin çoxşaxəli təhlili əsasında onun bugünkü mərhələdə inkişaf meyllərini qiymətləndirmək və milli iqtisadiyyatın inkişafındakı rolunu müəyyən etmək;

- Müasir şəraitdə Azərbaycanın bank sektorunun inkişafına mane olan amilləri və böhran əleyhinə tədbirlərin əsas vektorlarını müəyyənləşdirmək;

- Bank sistemində risklərin effektiv idarə edilməsi üzrə modelin işlənib hazırlanması;

- Bank sisteminin tənzimlənməsi və onun dayanıqlılığının təmin edilməsi üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənib hazırlanması;

- Bank sisteminin rəqəmsal bankçılığa transformasiyası imkanlarını müəyyən etmək.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işində elmi abstraksiya, məntiqi-dialektik və tarixi, struktur-funksional analiz və sintez, statistik qruplar, ekspert qiymətləndirmə, ümumiləşdirmə, dinamik müqayisə, təsnifat, detallaşdırma, seçmə müşahidə kimi elmi üsul və metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Bank sistemi inkişaf etdikcə və böyüdükcə onun fəaliyyətini daha effektiv formada tənzimləmək və nəzarət sisteminin gücləndirilməsi zərurəti yaranır. Bu baxımdan mövcud tənzimləmə və nəzarət sistemi müasir tələblərə cavab vermir. Yeni şəraitə uyğun olaraq bankların fəaliyyətini effektiv formada tənzimləmək üçün banklar və bank fəaliyyəti haqqında mövcud qanunvericilik sisteminə dəyişikliklər edilməli və institusional sistemin beynəlxalq normalara uyğun təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur;

- Mərkəzi Bankda makroiqtisadi maliyyə göstəricilərinin proqnozlaşdırılması üzrə istifadə olunan modellər modernləşdirilməsi, onların qeyri-müəyyənlik və risk amilləri nəzərə alınaraq modifikasiyası zəruridir;

- Bank sistemində rəqəmsallaşmanın inkişafına mane olan əsas amil rəqəmsallaşma üzrə professional kadr çatışmazlığıdır. Ona görə də bank sistemində rəqəmsallaşma strategiyasını işləyib hazırlayan zaman kadr potensialının inkişaf etdirilməsi prioritet hesab edilir;

- Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankların əksəriyyətinin maliyyə fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, bankların rəqəmsallaşması ilə onların gəlirlilik səviyyəsi arasında müsbət asılılıq mövcuddur;

- Banklarda innovativ layihələrin maliyyələşdirilməsinə, təşviq etməsinə, rəqəmsallaşmaya qoyulan investisiyaların artırılmasına və riskli investisiyaların azaldılmasına hədəflənmək vacibdir;

- Bank sistemində rəqəmsal bankçılığa keçidin miqyası və sürəti qanadeici olmadığını nəzərə alaraq, onun inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatdırılmasına səylərin artırılması vacibdir;

- Bank sistemində risklərin idarə edilməsinin mövcud sistemin müasir tələblərə uyğunlaşdırılmasına zəruri ehtiyac yaranmışdır;

- Bank sistemində kibertəhlükəsizliyə qarşı menecment sistemi daha da gücləndirilməli, bank sistemində və bütövlükdə maliyyə bazarlarında mərkəzləşdirilmiş kibertəhlükəsizlik sistemi yaradılmalı, bu məqsədlə proqram təminatının təkmilləşdirilməsinə ayrılan vəsaitlərin həcmnin artırılması təmin edilməlidir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Bank sistemin “rəqəmsal ekomühit” anlayışının elmi məzmunu açıqlanıb (8, s. 1082);

- Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin mövcud vəziyyətinin hərtərəfli təhlili əsasında milli kredit təşkilatlarının rəqəbatqabiliyyətlik səviyyəsi müəyyən edilib (7, s. 54);

- Kommersiya banklarında risklərin idarə edilməsi üzrə model və onun icra mexanizmi işlənib hazırlanıb (5, s. 184);

- Ekspert qiymətləndirmə metodu əsasında Azərbaycanın bank sektorunun inkişafına mane olan amillər müəyyən edilib (9, səh. 14);

- Dünya iqtisadiyyatındakı qeyri-sabitlik fonunda Azərbaycanın bank sistemində böhran əleyhinə tədbirlərin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilib (1, səh. 69);

- Müasir çağırışlar şəraitində Azərbaycanın bank sektorunun inkişafının əsas istiqamətləri işlənib hazırlanmışdır (6, səh. 172).

İşin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin əsas nəticələri müasir problemlər şəraitində bank sisteminin inkişaf istiqamətlərinin cari vəziyyətini və proqnozunu qiymətləndirərkən bank strukturlarının tədqiqatçıları və analitikləri üçün, ilk növbədə, qlobal müasir çağırışlar şəraitində Azərbaycan bank sisteminin səmərəli inkişafının təmin edilməsinə yönəldilmişdir və onlar bank sistemi üzrə qərar qəbul edilərkən dövlət qurumlarının işində də istifadə edilə bilər. Bundan əlavə, daxili və xarici bank bazarında rəqəbat qabiliyyətini artırmaq üçün taktika və strategiyaların işlənib hazırlanması zamanı yerli kredit təşkilatlarının rəhbərliyi və işçiləri üçün metodik material kimi, onların Azərbaycan Mərkəzi Bankı tərəfindən rəqəbat şəraitində kommersiya banklarının idarə edilməsində və ölkənin maliyyə - bank sistemində perspektivlərinin təhlili və müvafiq təkliflərin hazırlanması zamanı respublikanın İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən, eləcə də universitetlərdə bank işi üzrə dərslər keçirərkən, "Maliyyə və kredit", "Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər", "milli iqtisadiyyat" və "İqtisadi nəzəriyyə" kimi fənlər üzrə təlim kursları hazırlayarkən istifadə edilə bilər.

Tədqiqat nəticələrinin aprobasiyası. Dissertasiyanın əsas müddəaları, nəticə və təkliflər müəllif tərəfindən AAK-ın tövsiyə olunan elmi jurnallarda dərc olunmuşdur, "Müasir elm və təcrübənin aktual problemləri" II Beynəlxalq elmi-praktik konfransında (30 oktyabr 2020-ci il, Rusiya Federasiyası, Tatarıstan Respublikası, Çistopol), "Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf

perspektivləri: iqtisadi inkişafın məqsədləri, vasitələri və inklüzivliyi" adlı virtual Respublika Elmi Konfransda (DİA, 8 dekabr 2020-ci il), "Bank sisteminin rəqəmsal inkişafı" – "Dördüncü sənaye inqilabının texnoloji perspektivləri: sənaye interneti, kiberfiziki sistemləri və intellektual texnologiyalar" mövzusunda respublika elmi-texniki konfransda (AzTU, 26-27 noyabr 2020) məruzə edilmişdir.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və 166 adda istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş - 11989 işarə. Fəsil I – 73987 işarə. Fəsil II – 59668 işarə. Fəsil III – 71278 işarə. İşin ümumi həcmi cədvəllər, şəkillər, qrafiklər, diaqramlar və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 224964 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MÜNDƏRİCATI

GİRİŞ

FƏSİL I. BANK SEKTÖRÜN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Bank sektorunun inkişafının nəzəri-konseptual əsasları və onların tədqiqi

1.2. Bank sektorunun institusional inkişaf xüsusiyyətləri

1.3. Beynəlxalq təcrübədə bank sektorunun inkişaf meyilləri

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BANK SEKTÖRÜNÜN İNKİŞAFININ MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Azərbaycanın bank sektoru və milli iqtisadiyyatın inkişafında onun rolu

2.2. Azərbaycanda bank sektorunun inkişaf səviyyəsinin qiymətləndirilməsi

2.3. Bank sisteminin inkişafına təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BANK SEKTÖRÜNÜN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycanın bank sisteminin tənzimlənməsi və onun dayanıqlılığının təmin edilməsi istiqamətləri

3.2. Azərbaycanın bank sistemində risklərin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.3. Azərbaycanın bank sisteminin rəqəmsal bankçılığa transformasiyası olunması imkanları

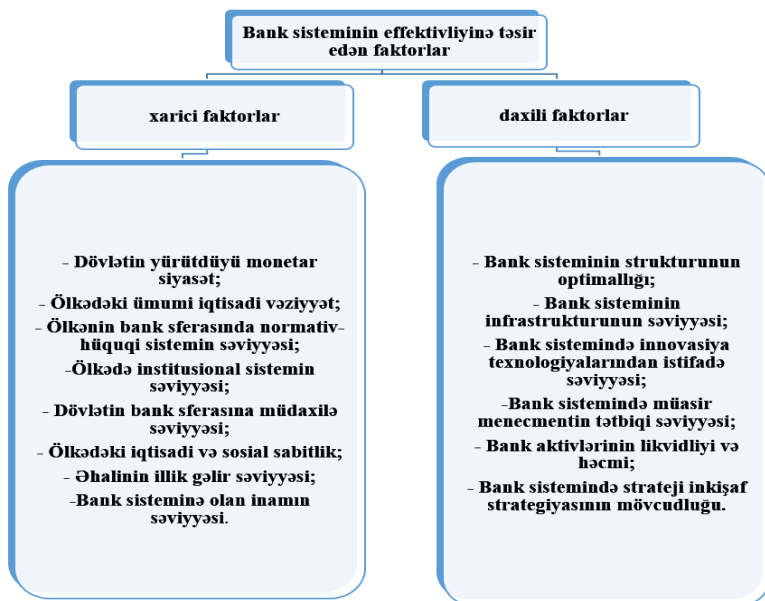
NƏTİCƏ

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

MÜDAFİƏYƏ TƏQDİM EDİLƏN ƏSAS ELMİ MÜDDƏALAR

1-ci müddəa: Bank sistemi inkişaf etdikcə və böyüdükcə onun fəaliyyətini daha effektiv formada tənzimləmək və nəzarət sisteminin gücləndirilməsi zərurəti yaranır. Bu baxımdan mövcud tənzimləmə və nəzarət sistemi müasir tələblərə cavab vermir. Yeni şəraitə uyğun olaraq bankların fəaliyyətini effektiv formada tənzimləmək üçün banklar və bank fəaliyyəti haqqında mövcud qanunvericilik sisteminə dəyişikliklər edilməli və institusional sistemin beynəlxalq normalara uyğun təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur. İşdə bank sisteminin effektiv fəaliyyətinə təsir edən əsas xarici və daxili faktorlar sistemləşdirilmiş və qruplaşdırılmışdır (sxem 1).

Sxem 1. Bank sisteminin effektivliyinə təsir edən faktorlar.

Mənbə: Sxem, ekspertlərin qiymətləndirilməsi əsasında, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Ekspert qiymətləndirməsi metodu əsasında bankların effektiv fəaliyyətinə təsir edən xarici faktorların təsiri müəyyən edilmiş və bu

zaman aşağıdakı göstəricilər sistemi əsas götürülmüşdür: 1) Dövlətin yürütdüyü monetar siyasət (X_1); 2) Ölkədəki ümumi iqtisadi vəziyyət (X_2); 3) Ölkənin bank sferasında normativ-hüquqi sistemin səviyyəsi (X_3); 4) Ölkədə institusional sistemin səviyyəsi (X_4); 5) Dövlətin bank sferasına müdaxilə səviyyəsi (X_5); 6) Ölkədəki iqtisadi və sosial sabitlik (X_6); 7) Əhəlinin illik gəlir səviyyəsi (X_7); 8) Bank sisteminə olan inamın səviyyəsi (X_8)⁵.

Bank ekspertləri hər bir göstəriciyə 0-1 arasında olmaqla xüsusi çəki verir və 1- “çox az”, 2- “az”, 3- “məqbul” və 4- “çox”, 5- “daha çox” olmaqla hər bir göstəriciyə rəqəmlə qiymət verir.

Bank sisteminin effektivliyi və dayanıqlılığı üzrə əsas göstəricilərin qiymətləndirilməsində ekspert qrupu kimi bank rəhbərlərinin, bank üzrə mütəxəssislərin, kredit təşkilatların mütəxəssislərinin və bank sisteminə çalışan sırayı işçilərin rəyləri əsas götürülmüşdür.

Ekspert qrupunun qiymətləndirməsi üzrə bank sisteminin effektivliyi aşağıdakı formula ilə hesablanmışdır:

$$f = \sum_{i=1}^n n_i X_i$$

(formula, ekspertlərin qiymətləndirilməsi əsasında, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Burada, n – i -ci göstəricinin əhəmiyyətlik səviyyəsi (xüsusi çəkisi); X_i – i -ci göstəricinin ekspert tərəfindən verilmiş qiymətidir. Tərif olunan metodika “Paşa Bank”, “Kapital Bank” və “Unibank”da sınaqdan keçirilmişdir.

$$F_{orta} = (3.627 + 2.805 + 2.543) / 3 = \mathbf{2.991}$$

Baxılan metodika üzrə bankların effektiv fəaliyyəti aşağıdakı kimi şərh edilir:

1. $1 \leq F \leq 2.5$	Bank fəaliyyəti- səmərəsiz
1. $2.5 \leq F \leq 3.5$	Bank fəaliyyəti- orta səmərəli
2. $3.5 \leq F \leq 5$	Bank fəaliyyəti- çox səmərəli olmuşdur.

“Paşa Bank”, “Kapital Bank” və “Unibank” üzrə aparılmış ekspert qiymətləndirmələrinin nəticələri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir (cədvəl 1).

⁵ Xubanov A.V. Bank sisteminin effektiv və dayanıqlı fəaliyyətinə təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi - “İqtisadi artım və ictimai rifah” jurnalı. Nömrə 4. 2023

Cədvəl 1

Bankların effektiv fəaliyyətinə təsir edən xarici faktorların ekspert qiymətləndirməsinin nəticələri

Gös- təri- cilər	“Paşa Bank”			“Kapital Bank”			“Unibank”		
	n_i	X_i	$n_i X_i$	n_i	X_i	$n_i X_i$	n_i	X_i	$n_i X_i$
X_1	0,127	5	0,635	0,127	4	0,508	0,127	3	0,381
X_2	0,119	3	0,357	0,119	3	0,357	0,119	3	0,357
X_3	0,098	4	0,392	0,098	3	0,294	0,098	2	0,196
X_4	0,151	3	0,453	0,151	2	0,302	0,151	2	0,302
X_5	0,137	3	0,411	0,137	3	0,411	0,137	2	0,274
X_6	0,088	5	0,44	0,088	3	0,264	0,088	4	0,352
X_7	0,129	4	0,516	0,129	3	0,387	0,129	2	0,258
X_8	0,141	3	0,423	0,141	2	0,282	0,141	3	0,423
F=	$\sum_{i=1}^n n_i X_i$		3.627			2.805			2.543

Mənbə: cədvəl, ekspertlərin qiymətləndirilməsi əsasında, müəllif tərəfindən hesablamalar nəticəsində tərtib edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi, ekspert qiymətləndirməsinin nəticəsi olaraq, tədqiq olunan banklar üzrə effektivlik göstəricisinin orta qiyməti **2.991** – ə bərabərdir. Bu da tədqiq olunan banklar üzrə ümumən effektivlik səviyyəsinin orta həddə olduğunu göstərir. “Paşa Bank” üzrə bu göstərici **3.627** – çox səmərəli, “Kapital Bank” üzrə **2.805** – orta səmərəli və “Unibank” üzrə bu göstərici **2.543** – orta səmərəli olmuşdur.

Tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, “Paşa Bank” istisna olmaqla digər banklarda effektivlik və dayanıqlılıq səviyyəsi o qədər də yüksək deyildir.

Ekspertlərin rəylərinin adekvatlığı aşağıdakı formula ilə hesablanmışdır:

$$U = \frac{12\delta}{n^2(m^3 - m)}$$

(formula, ekspertlərin qiymətləndirilməsi əsasında, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

δ - göstəricinin ekspert qiymətinin orta qiymətdən kənarlaşmasının kvadratların cəmi;
 n- ekspertlərin sayı;
 m- ekspert obyektlərinin sayıdır.

U –n qiyməti 0-la 1 arasında dəyişir,yəni

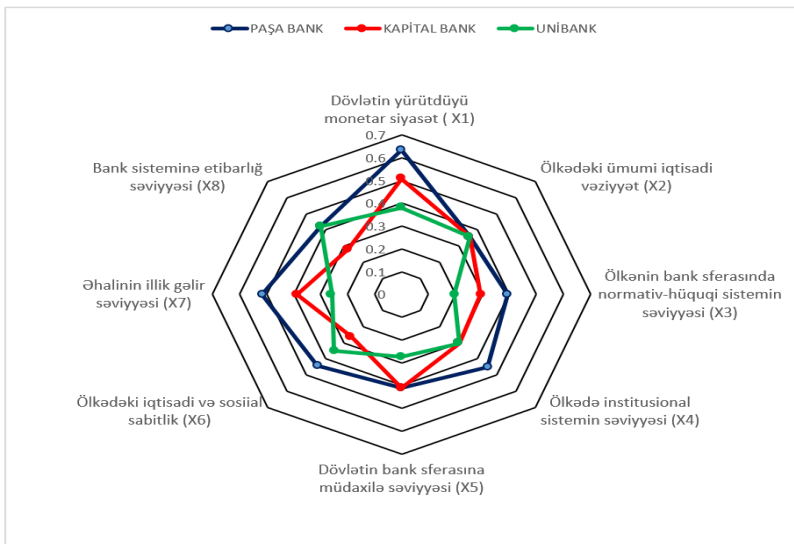
$$0 \leq U \leq 1$$

0 tam qeyri-adekvatlıq, 1 isə tam adekvatlıq göstərir.
 $U \geq 0.6$ olduqda , ekspert rəyinin adekvatlığı yüksəkdir.

Bizim apardığımız tədqiqatda $U = 0.85$ olmuşdur ki, bu da ekspert qiymətləndirməsinin adekvatlığını göstərir.

Alınan nəticələr aşağıdakı şəbəkə qrafikində təsvir edilmişdir:

Diaqram 1. Xarici faktorların bankların effektiv fəaliyyətinə təsiri diaqramı

Mənbə: Diaqram, ekspertlərin qiymətləndirilməsi əsasında, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu metodika bank sisteminin fəaliyyəti zamanı onların zəif və güclü tərəflərini müəyyən etməyə imkan verir. Diaqramdan da göründüyü kimi, xarici amillər üzrə bank sisteminin dayanıqlılıqına və effektivliyinə mane olan əsas faktor müasir tələblərə uyğun normativ

hüquqi bazanın olmamasıdır. Tədqiqat obyektı kimi götürülmüş hər üç bank üzrə bu mənfi təsir özünü büruzə verməkdədir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən digər banklarda da eyni vəziyyət müşahidə olunur. Odur ki, bank sistemində normativ hüquqi bazanın yaxşılaşdırılmasına zərurət var. Ölkədə, xüsusən bank sistemində, institusional sistemin gücləndirilməsi üzrə ardıcıl islahatlar davam etdirilməlidir⁶. Bu diaqramdan istifadə etməklə bankların effektivliyi və dayanıqlılığı üzrə tədqiqatın nəticələrinə əsasən elmi əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işlənilib hazırlanmışdır.

2-ci müddəa: Mərkəzi Bankda makroiqtisadi maliyyə göstəricilərinin proqnozlaşdırılması üzrə istifadə olunan modellər modernləşdirilməsi, onların qeyri-müəyyənlik və risk amilləri nəzərə alınaraq modifikasiyası zəruridir. Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, bank sisteminin əsas maliyyə göstəricilərinin proqnozlaşdırılması və risklərin idarə edilməsi zamanı istifadə edilən modellər müasir reallıqları tam nəzərə almır. Belə ki, mövcud modellər bank sistemində yaranan yeni çağırışları və riskləri özündə ehtiva etmir⁷. Bankların fəaliyyətinin idarə edilməsi zamanı yarana biləcək mümkün risklərin nəzərə alınması və onların effektiv idarə edilməsi üçün yeni yanaşma metodlarından istifadə edilməlidir. Aparılan tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, bank sistemində risklərin idarə edilməsi prosesi bir neçə mərhələdən keçir. Hər bir mərhələyə uyğun risklərin edarəedilməsi strategiyası işlənilib hazırlanmalıdır. Risklərin idarə edilməsi üzrə təklif etdiyimiz modelinin üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, hər bir kommersiya bankı onu modifikasiya etməklə konkret bankın fəaliyyətinə adaptasiya edə bilər. Bu modeldən istifadə etməklə banklarda risklərin yol verilən həddə saxlanılmasına və bankların dayanıqlı və effektiv fəaliyyətinə nail olmaq olar. Təklif etdiyimiz modelin əsas xüsusiyyəti ondan

⁶ Хубанов А.В. О защите банковских активов во время финансовых затруднений. "Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin elmi xəbərləri" jurnalı (nömrə 3, 2021). Həmmüəllif – İbrahimli Ç.A.

⁷ Хубанов А.В. Долгосрочная борьба: мировая кредитная система против экономических кризисов - "Kooperasiya" elmi-praktiki jurnal, nömrə 3 (58)-2020. Səh. 186

ibarətdir ki, bu model vasitəsilə böhran öncəsi mümkün riskləri qiymətləndirmək və onların mənfi təsirlərini azaltmaq olar.

3-cü müddə: Bank sistemində rəqəmsallaşmanın inkişafına mane olan əsas amil rəqəmsallaşma üzrə professional kadr çatışmazlığıdır. Ona görə də bank sistemində rəqəmsallaşma strategiyasını işləyib hazırlayan zaman kadr potensialının inkişaf etdirilməsi prioritet hesab edilir. Kommersiya bankları ilə əlaqəli olan ekspertlərin qiymətləndirilməsi metodu əsasında tədqiqat aparılmış və ekspert qrupu tərəfindən daxili faktorlar üzrə isə aşağıdakı göstəricilər sistemi əsas götürülmüşdür: 1) Bank sisteminin strukturunun optimallığı (Y_1); 2) Bank sisteminin infrastrukturunun səviyyəsi (Y_2); 3) Bank sistemində innovasiya texnologiyalarından istifadə səviyyəsi (Y_3); 4) Bank sistemində müasir menecmentin tətbiqi səviyyəsi (Y_4); 5) Bank aktivlərinin likvidliyi və həcmi (Y_5); 6) Bank sistemində strateji inkişaf strategiyasının mövcudluğu (Y_6)⁸.

Ekspert qiymətləndirilməsi zamanı cari elmi əsərdə istifadə edilmiş yanaşmadan təkrar istifadə edilmişdir. Sözügedən ekspert qrupunun qiymətləndirməsi üzrə bank sisteminin effektivliyi uyğun olaraq, aşağıdakı formula ilə hesablanmışdır:

$$f = \sum_{i=1}^n n_i Y_i$$

(formula, ekspertlərin qiymətləndirilməsi əsasında, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Burada, n – i -ci göstəricinin əhəmiyyətlik səviyyəsi (xüsusi çəkisi); Y_i - i -ci göstəricinin ekspert tərəfindən verilmiş qiymətidir.

Sonrakı mərhələdə bank sisteminin effektivliyinə təsir edən daxili faktorların kəmiyyət ölçüsü ekspert qiymətləndirməsi əsasında hesablanmışdır.

$$F_{orta} = (4.316 + 2.944 + 2.129) / 3 = 3.129$$

⁸ Xubanov A.V. Bank sisteminin effektiv və dayanıqlı fəaliyyətinə təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi - "İqtisadi artım və ictimai rifah" jurnalı. Nömrə 4. 2023

Baxılan metodika üzrə bankların effektiv fəaliyyətinə təsir edən göstəricilər aşağıdakı kimi şərh edilir:

1. $1 \leq F \leq 2.5$ Bank fəaliyyəti- səmərəsiz
2. $2.5 \leq F \leq 3.5$ Bank fəaliyyəti- orta səmərəli
3. $3.5 \leq F \leq 5$ Bank fəaliyyəti- çox səmərəli olmuşdur.

Hesablamaların nəticələri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir (cədvəl 2).

Cədvəl 2

Bankların effektiv fəaliyyətinə təsir edən daxili amillərin ekspert qiymətləndirməsinin nəticələri

Göstəricilər	“Paşa Bank”			“Kapital Bank”			“Unibank”		
	n_i	Y_i	$n_i Y_i$	n_i	Y_i	$n_i Y_i$	n_i	Y_i	$n_i Y_i$
Y_1	0,217	4	0.868	0,217	3	0.651	0,217	2	0.434
Y_2	0,119	5	0.595	0,119	4	0.476	0,119	2	0.238
Y_3	0,168	4	0.672	0,168	3	0.504	0,168	3	0.504
Y_4	0,141	4	0.564	0,141	4	0.564	0,141	2	0.282
Y_5	0,197	5	0.985	0,197	3	0.591	0,197	1	0.197
Y_6	0,158	4	0.632	0,158	1	0.158	0,158	3	0.474
F=	$\sum_{i=1}^n n_i Y_i$		4.316			2.944			2.129

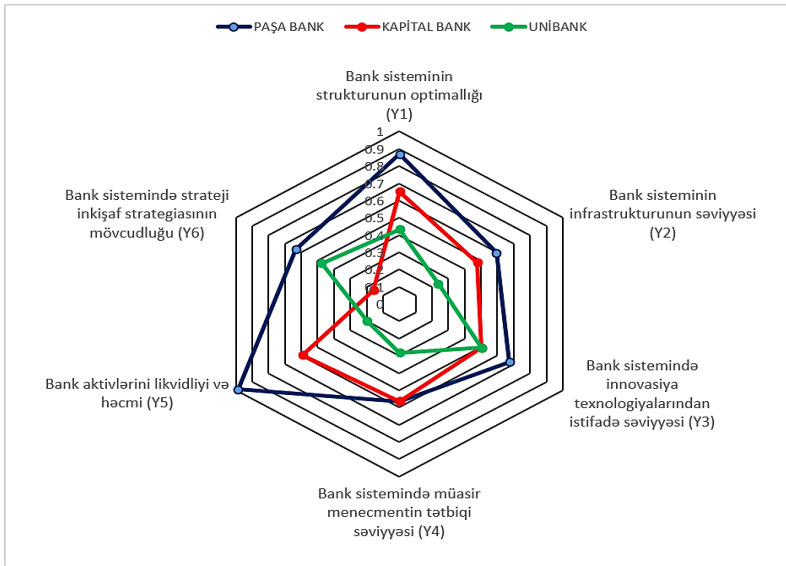
Mənbə: cədvəl, ekspertlərin qiymətləndirilməsi əsasında, müəllif tərəfindən hesablamalar nəticəsində tərtib edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi, ekspert qiymətləndirməsinin nəticəsi olaraq, tədqiq olunan banklar üzrə effektivlik göstəricisinin orta qiyməti **3.129**– ə bərabərdir. Bu da tədqiq olunan banklar üzrə ümumən effektivlik səviyyəsinin orta həddə olduğunu göstərir. “Paşa Bank” üzrə bu göstərici **4.316** – çox səmərəli, “Kapital Bank” üzrə **2.944** – orta səmərəli və “Unibank” üzrə bu göstərici **2.129** – səmərəsiz olmuşdur.

Tədqiqatın nəticəsi göstərir ki, “Paşa Bank” və “Kapital Bank” istisna olmaqla, digər bankda effektivlik və dayanıqlılıq səviyyəsi o qədər də yüksək deyildir.

Ekspert qiymətləndirilməsi əsasında əldə edilmiş nəticələr aşağıdakı diaqramda təsvir edilmişdir (diaqram 2).

Diaqram 2. Daxili faktorların bankların effektiv fəaliyyətinə təsiri diaqramı

Mənbə: diaqram, ekspertlərin qiymətləndirilməsi əsasında, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Diaqramdan göründüyü kimi, daxili amillər üzrə bank sektorunun effektiv fəaliyyətinə mane olan əsas faktorlar bank sistemində strateji inkişaf üzrə səmərəli strategiyanın olmaması və bank sistemində müasir idarəetmə menecmentin zəif olmasıdır. Bu amillər özünü daha çox “Unibank”da büruzə versə də, demək olar ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bütün banklar üçün xarakterikdir. Odur ki, bank sektorunda strateji inkişaf proqramı və bank menecmenti təkmilləşdirilməlidir.

Aparılmış tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycan bank sisteminin mövcud potensialından tam istifadə olunmur⁹. Bu potensialın tam istifadə olunması istiqamətində

⁹ Хубанов А.В. Цифровое развитие банковской системы - Dördüncü sənaye inqilabının texnoloji perspektivləri: sənaye interneti, kiberfiziki sistemləri və intellektual texnologiyalar" mövzusunda respublika elmi-texniki konfransı. AzTU, 26-27 noyabr 2020-ci il.

tədbirlər gücləndirilməlidir. Bank sisteminin effektiv fəaliyyətinə mənfi təsir edən əsas faktorlar normativ–hüquqi bazanın müasir tələblərə cavab verməməsi və bank sisteminə olan inamın aşağı olmasıdır. Bunula yanaşı, bank sistemində strateji idarəetmənin və menecment sisteminin zəif olması onların effektiv fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Odur ki, bu istiqamətdə islahatlar davam etdirilməli və müasir standartlara cavab verən institusional sistem formalaşdırılmalıdır.

Təklif etdiyimiz metodikanın üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, onunla istənilən bank sisteminin fəaliyyətinə təsir edən amillərin təsir qiymətini müəyyənləşdirmək, bankların effektiv fəaliyyətinə mane olan amillərin mənfi təsirlərini azaltmaq üzrə preventiv tədbirlər işləyib hazırlamaq olar.

4-cü müddəa: Azərbaycanda fəaliyyət göstərən bankların əksəriyyətinin maliyyə fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, bankların rəqəmsallaşması ilə onların gəlirlilik səviyyəsi arasında müsbət asılılıq mövcuddur. Azərbaycanın bank sisteminin təhlili göstərir, böyük kapitallaşma və rəqəmsallaşma tətbiq edildikcə, bankların maliyyə fəaliyyətinin göstəriciləri müsbət istiqamətdə dəyişməkdədir (cədvəl 3)¹⁰.

Cədvəl 3

**Azərbaycan bank sisteminin mənfəət göstəricisinin dinamikası
(mily. man.)**

Mənfəət və zərər maddələri	2018	2019	2020	2021	2022
1.Vergilər ödənilənədək mənfəət (zərər)	351.7	693.0	733.3	774.6	1,056.0
2.Mənfəətdən vergilər	72.3	156.1	165.5	165.6	196.6
3. Xalis mənfəət (zərər)	279.4	536.9	567.8	609.0	859.4

Mənbə: Azərbaycan DSK-nin müvafiq illər üzrə statistik məcmuələri əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Digər sözlərlə, fəaliyyət göstərən böyük bankların rəqəmsallaşması ilə onların gəlirlilik səviyyəsi arasında müsbət əlaqə

¹⁰ Хубанов А.В. Характеристика аспектов нового типа в финансовой и банковской среде - статья, “AMEA-nın Xəbərləri İqtisadiyyat seriyası” jurnalının 2021-2 sayı. Həmmüəllif – Hüseynova X.M.

mövcuddur. Azərbaycanın bank sektorunun rəqəmsallaşması və bu isiqamətdə qoyulan investisiyaların həcmi ildən-ilə artır¹¹. Odur ki, yaxın gələcəkdə bank sektorunun gəlirliyin artması gözlənilir.

5-ci müddəə: Banklarda innovativ layihələrin maliyyələşdirilməsinə, təşviq etməsinə, rəqəmsallaşmaya qoyulan investisiyaların artırılmasına və riskli investisiyaların azaldılmasına hədəflənmək vacibdir. Azərbaycan bank sisteminin təhlili göstərir ki, bankların effektiv və dayanıqlı fəaliyyətinin təmin etməyin fundamentini onların innovativ inkişafı təşkil edir. Bank sistemində müasir innovativ texnologiyaların tətbiqini genişləndirmədən onların səmərəli fəaliyyətini təmin etmək mümkün deyil¹². Bu baxımdan Azərbaycan bank sistemində vəziyyət o qədər də yaxşı deyil. Bir neçə bank istisna olmaqla, innovativ texnologiyalara yatırılan vəsaitlərin həcmi bank sistemində aşağı səviyyədədir. Bank sisteminin rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etmək və onların dayanıqlı inkişafını stimullaşdırmaq üçün bank sistemində innovativ layihələrin maliyyələşdirilməsi təşviq edilməlidir. Digər tərəfdən, araşdırmalar göstərir ki, bank sistemində əsas problemlərdən biri riskli investisiyaların həcmi çox olmasıdır. Bu baxımdan bank sistemində riskli investisiyaların həcmi azaldılması tövsiyyə olunur. Ümumən, bank sektorunda rəqəmsallaşmanın artması və innovativ texnologiyaların artması prosesi dinamik olaraq davam edir¹³. Bank sisteminin rəqəmsallaşması və innovativləşməsi heç də plastik kartların tətbiq edilməsi ilə məhdudlaşmır. Bank sistemində

¹¹ Bank sektoru və rəqəmsallaşma - <https://banco.az/az/news/bank-sektoru-ve-reqemsallasma#:~:text=Az%C9%99rbaycanda%20da%20son%20ill%C9%99rd%C9%99%2C%20x%C3%BCsusil%C9%99%20d%C9%99%202018-ci%20ild%C9%99n,hiss%C9%99si%20internet%20v%C9%99%20mobil%20bank%C3%A7%C4%B1%C4%B1%C4%9Fa%20s%C3%BCr%C9%99tli%20ke%C3%A7id%20etmi%C5%9Fdir>.

¹² Хубанов А.В. О сегодняшней роли технологий в банковском секторе - "Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf perspektivləri: Məqsədlər, Vəsaitlər və İqtisadi İnkişafın İnküzivliyi" Virtual Respublika Elmi Konfransı. DİA, 8 dekabr 2020-ci il.

¹³ Хубанов А.В. Краткий обзор развития мировой банковской системы. "İqtisadi və siyasi elmlər jurnali", nömrə 2, iyun 2019. Həmmüəllif – Məhərrəmov A.M.

innovativ texnologiyaların tətbiqi bütün sahələrdə genişləndirilməlidir. Bank sistemində innovasiyalar idarəetmə sistemində tətbiq edilərək bütövlükdə bank xidmətləri xərclərini minimuma endirir. Bank sistemində yeni innovativ xidmətlərin tətbiq olunması hesabına müştərilərə edilən bank xidmətlərinin keyfiyyəti artır. Ümumən, bank sektorunda innovativ texnologiyaların tətbiqi bank sferasının yeni rəqəmsal bankçılığa transformasiyasını sürətləndirər.

Milli iqtisadiyyatda maliyyə sektorunun əsas lokomotivi kimi bank sektoru mühüm rol oynayır. Bu baxımdan, ölkənin bank sektorunun müasir standartlar səviyyəsində qurulması, bank sektorunda innovativ texnologiyaların tətbiqi qloballaşma və sərbəst rəqəbat şəraitində olduqca mühüm məsələdir. Bank sistemində innovativ texnologiyaların tətbiqi banklarda marjinal xərcləri minimuma salmaqla müştərilər üçün yeni innovativ xidmət və məhsullar təklifinə, bank sisteminin effektivliyinə və dayanıqlılığına səbəb olar. Bu baxımdan bank sistemində innovativ texnologiyaların tətbiqi stimullaşdırılmalı və bank sistemində rəqəmsallaşmaya qoyulan investisiyalar artırılmalıdır¹⁴.

Ölkə iqtisadiyyatında effektiv rəqəmsal bankçılığın inkişafı üçün əsas şərtlərdən biri ölkənin bütün regionlarının sürətli internetlə təmin olunması və əhəlinin rəqəmsal savadlılığının artırılmasıdır. Odur ki, ölkənin bütün regionlarının keyfiyyətli internetlə təmin olunması və onun əlçatan olması üçün dövlət səviyyəsində kompleks işlər görülməlidir. Rəqəmsal savadlılıq baxımından insan kapitalının formalaşması üçün kompleks proqramlar işlənib hazırlanmalıdır. Təcrübə və araşdırmalar göstərir ki, o ölkələr ki, sürətli internetlə tam təmin olunub və harada rəqəmsal savadı olan əhali yaşayır, həmin ölkələrdə yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi və rəqəmsal bankçılıq daha sürətlə inkişaf edir¹⁵.

¹⁴Rəqəmsallaşma bank sistemində yeni müştəri seqmenti formalaşdırır - <https://banco.az/az/news/reqemsallasma-bank-sisteminde-yeni-musteri-seqmenti-formalasdirir>

¹⁵Хубанов А.В. Цифровой банкинг как внутреннее поле борьбы и инноваций - статья, Journal of Economy and entrepreneurship, ном. 7 (132) 2021 г. Журнал включён в Перечень ВАКа РФ.

Azərbaycan Respublikasının bank sektorunda aparılan sistemli islahatlar hesabına rəqəmsal bankçılığın artması istiqamətində ciddi addımlar atılmaqdadır.

Onu da qeyd etmək məqsədəuyğun olardı ki, 2023-cü ilin volatil iqtisadi şəraitində Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı öz funksiyalarını yerinə yetirərək bank sisteminin sabitliyinə istiqamətlənmiş işləri yerinə yetirmişdir. Həmin zaman fiskal sistem böhran faktorlarının təsirinə qarşı dayanmış, bu seqmentin iqtisadi gücü artmışdır.

Bank aktivlərinin saxlayıcıları onları az riskli qiymətli kağızlara sərmayə edib. 2023-cü ilin ilk 6 ayında bu cürə maliyyənin 58%-i (1 milyon manata yaxın məbləğ) yüksək riskli olmayan dövlət istiqrazlarına, qalan 39% isə korporativ qiymətli kağızlara, əmtəələrə və pul vəsaitinə yatırılmışdır. Maliyyə sektorunda yüksək riskli sərmayenin az olması nəticəsində ikinci pillə fiskal alətlərə ehtiyac elan edilməmişdir. Onu da qeyd etmək məqsədəuyğun olardı ki, sözügedən aktivlərin 95%-i Amerika dollarında idi¹⁶.

Azərbaycan Beynəlxalq Bankının 2023-cü ilin Dekabrın 31-ə təqdim etdiyi hesabatə əsasən, ticarət və investisiya qiymətli kağızları 2,3 mlrd. manat ətrafında idi. Banklar və digər maliyyə institutlarındakı depozitlər 1,9 mlrd. manata yaxın bir məbləğ təşkil etmişdilər. Müştərilərə verilmiş kreditlər 5 mlrd. manat göstəricisi ətrafında qərarlaşmışdı. Banklar və digər maliyyə institutlarına verilən kreditlər isə 23,5 mln. manata yaxın idi. Bölüşdürülməmiş mənfəətə gəldikdə, bu göstərici 377 mln. manata yaxın olmuşdur¹⁷.

Beləliklə, sözügedən bankda ticarət və investisiya qiymətli kağızların müştərilərə verilmiş kreditlərə nisbəti 0,46-dır. Bu qiymətli kağızların bölüşdürülməmiş mənfəətə nisbəti isə 6,1-dir.

Həmçinin, ABB-nin depozitlər və qiymətli kağızlar portfeli üzrə 2023-cü ilin dekabrın 31-ə təqdim etdiyi hesabatda əks etdirilir ki, banklararası depozitlər 1,847,849.50 min manat ekvivalentində

¹⁶ Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. Maliyyə sabitliyi hesabatı - <https://uploads.cbar.az/assets/09b9304488242be054f8c2eb6.pdf>

¹⁷ Azərbaycan Beynəlxalq Bankı. Maliyyə- vəziyyəti haqqında hesabat - https://abb-bank.az/storage/uploads/files/1704982587_Maliyy%C9%99%20v%C9%99ziyy%C9%99ti%20haqq%C4%B1nda%20hesabat%2031.12.2023.pdf

olmuşdur, hansının 330,815.80 min manat ekvivalenti "AAA - A" investisiya dərəcəli idi. Maliyyə institutlarının qiymətli kağızları 184,820.79, onların sırasında "AAA - A" investisiya dərəcəli məbləğ isə 138,815.09 min manat ekvivalenti həcmində olmuşdur. Lakin qeyri-maliyyə institutlarının qiymətli kağızlarına gəldikdə, burada göstəricilər, müvafiq olaraq, 557,185.09 və sadəcə 3,335.15 min manat ekvivalenti təşkil etmişdir¹⁸.

6-cı müddəa: Bank sistemində rəqəmsal bankçılığa keçidin miqyası və sürəti qanadeici olmadığını nəzərə alaraq, onun inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatdırılmasına səylərin artırılması vacibdir. Aşağıdakı cədvəldə hər 1000 nəfərə düşən əməliyyatların orta aylıq sayı, bir bankomata düşən əməliyyatların orta aylıq sayı və, həmçinin, bir POS-terminala düşən əməliyyatların orta aylıq sayı haqqında məlumat öz əksini tapmışdır (cədvəl 4):

Cədvəl 4

Ödəniş kartları və terminallardan istifadə göstəriciləri

İl, ay	1000 ödəniş kartına düşən əməliyyatların orta aylıq		Bir bankomata düşən əməliyyatların orta aylıq		Bir POS-terminala düşən əməliyyatların orta aylıq	
	sayı, əməliyyat	həcmi, manat	sayı, əməliyyat	həcmi, manat	sayı, əməliyyat	həcmi, manat
2018	1573.8	240445.	2237.7	440648.2	19.1	2478.6
2019	1887.2	274370.3	2415.3	525391.0	32.5	2948.6
2020	2134.8	276308.8	2616.1	627675.8	68.7	5177.7
2021	2795.5	298005.1	2889.8	680506.6	146.3	7006.0
2022	4192.2	384286.3	3551.9	842997.4	232.4	8606.5

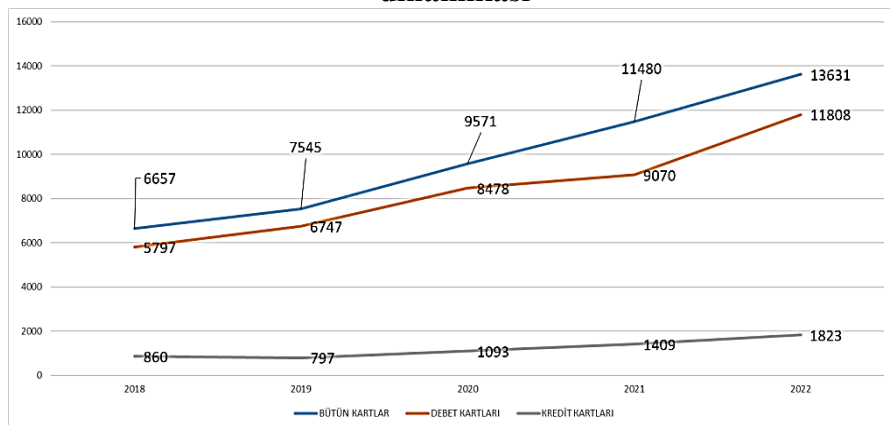
Mənbə: ARMB-ın müvafiq illər üzrə statistik bülletenləri əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

¹⁸ Azərbaycan Beynəlxalq Bankı. Depozitə və qiymətli kağızlar portfeli (investisiya portfeli daxil) - https://abb-bank.az/storage/uploads/files/1706248276_depozitler-ve-qiymetli-kagizlar-portfeli-investisiya-portfeli-daxil-31122023.pdf

Göründüyü kimi, baxılan dövr ərzində rəqəmsal bankçılığın inkişafı üzrə ciddi irəliləyişlər olmuşdur. Bu, əsasən bank sistemində rəqəmsal bankçılığın inkişafı istiqamətində aparılmış islahatlar nəticəsində əldə edilmişdir. Rəqəmsal bankçılıq, demək olar ki, bütün bank sistemində geniş tətbiq olunur. Kommersiya banklarında bu baxımdan ciddi addımlar atılır və rəqəmsal bankçılığın inkişafı üzrə sistemli tədbirlər görülür¹⁹.

Azərbaycan Respublikasının bank sektorunda aparılan sistemli islahatlar hesabına rəqəmsal bankçılığın artması istiqamətində ciddi addımlar atılmaqdadır. Hal-hazırda bank sistemində plastik ödəniş kartların sayı 15 milyonu keçmişdir və bu rəqəm dinamik olaraq artmaqdadır. Bir il müddətində plastik kartların sayı 2022-ci ilə nisbətən 19%-ə yaxın artmışdır. Artım həm debet kartları üzrə və həm də kredit kartları üzrə olmuşdur. Bununla yanaşı, bütün kart növləri üzrə aparılan əməliyyatların həcmi də kifayət qədər artmışdır (Diaqram 3):

Diaqram 3. Kartlarla aparılan əməliyyatların həcminin dinamikası

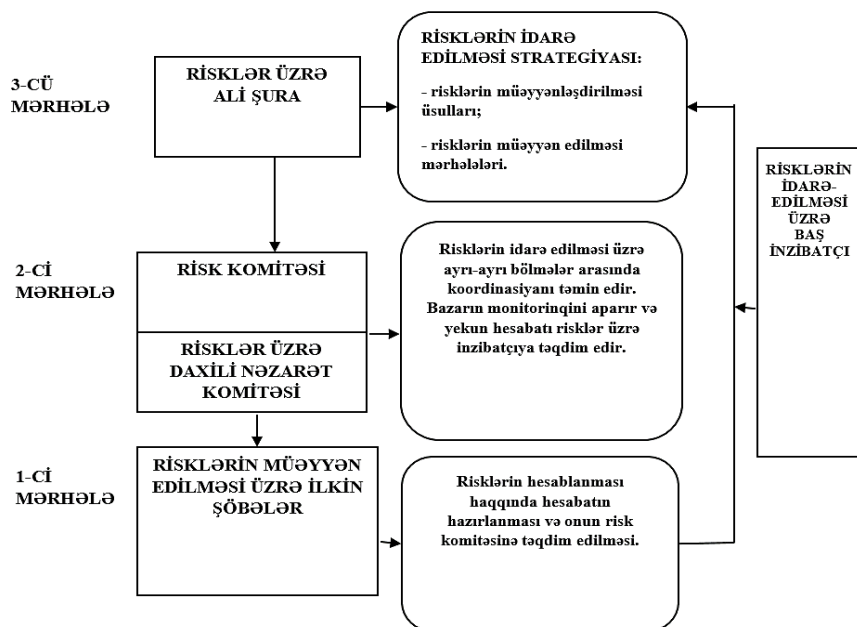
Mənbə: ARMB-in müvafiq illər üzrə statistik bülletenləri əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

¹⁹ Xubanov A.V. Bank sisteminin effektiv və dayanıqlı fəaliyyətinə təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi - "İqtisadi artım və ictimai rifah" jurnalı. Nömrə 4. 2023

Qrafikdən göründüyü kimi, 2022-ci ildə 2018-ci ilə nisbətən plastik kartlarla aparılan əməliyyatların həcmində iki dəfədən çox artım olmuşdur. Artım əsasən debet kartları üzrə aparılan əməliyyatların hesabına olmuşdur. Plastik ödəniş kartların sayının artması hesabına nağdsız ödəniş məbləğinin həcmi artaraq 4 mlrd. manata yaxınlaşmışdır. Bu da iqtisadiyyatda vergidən yayınma hallarının qarşısının alınması və gizli iqtisadiyyatın azalması baxımından önəmlidir.

7-ci müddə: Bank sistemində risklərin idarə edilməsinin mövcud sistemin müasir tələblərə uyğunlaşdırılmasına zəruri ehtiyac yaranmışdır. Tədqiqatın nəticəsi olaraq kommersiya banklarında risklərin effektiv idarə olunması üzrə tərəfimizdən aşağıdakı model təklif edilmişdir (sxem 2).

Sxem 2: Kommersiya banklarında risklərin idarə edilməsi modeli

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının kommersiya banklarının fəaliyyətinin təhlili əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

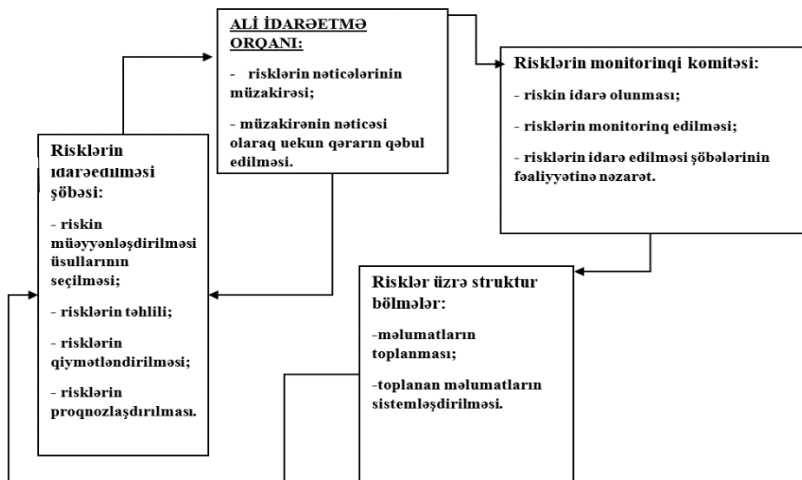
Sxemdən göründüyü kimi, kommersiya bankında risklərin idarə edilməsi prosesinin üç mərhələdə həyata keçirilməsi təklif olunur. Birinci mərhələdə ilkin struktur bölmələr bank risklərinin müəyyən edilməsi üzrə təklifləri işləyib hazırlayır, risklərin müəyyənləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi üzrə metod və üsulları araşdırır, risklərin yol verilə bilən həddi və risk meyarlarını analiz edirlər. Risklərin müəyyən edilməsi prosesini yuxarı orqanlarla razılaşdıqdan sonra riskin qiymətləndirilməsi əməliyyatına başlayırlar. Yekun nəticə risklərin idarə edilməsi departamentinə təqdim edilir.

İkinci mərhələdə risklərin idarə edilməsi departamenti ilkin bölmənin həyata keçirdiyi risklərin qiymətləndirilməsi üzrə hesabatın nəticəsini ətraflı təhlil edir, qiymətləndirir və onun mövcud qaydalara, müasir araşdırma üsullarına uyğun olub-olmadığını müəyyənləşdirir. Bu mərhələdə həmçinin risklərin idarə edilməsi departamenti müntəzəm olaraq ilkin struktur bölmələrin fəaliyyətini monitorinq edir və ona nəzarət edir, və risklərin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər verir.

Üçüncü mərhələdə risklərin idarə edilməsi üzrə departament ilkin struktur bölmələrin təqdim etdiyi hesabatın nəticəsini Ali Müşahidə Şurasına təqdim edir. Müşahidə Şurasında bank riskəri üzrə təqdim edilmiş hesabat kollegial olaraq müzakirə edilir və risklərin azaldılması tədbirlərinin qəbul edilib-edilməməsi haqqında qərar irəli sürülür. Bu zaman mərhələlər və bölmələr arasında sıx koordinasiyanın və əks əlaqənin təmin edilməsi olduqca zəruri məsələdir.

Təklif etdiyimiz model qeyri-müəyyənlik və risk şəraitində bankların fəaliyyəti zamanı yarana biləcək itkilərin qarşısının alınmasını və onların stabil, dayanıqlı inkişafını təmin edə bilər. Yuxarıda göstərilən modelin kommersiya banklarında effektiv tətbiqi üçün tərəfimizdən onun icra mexanizmini özündə əks etdirən blok-sxem işlənib hazırlanmışdır (sxem 3).

Sxem: 3. Kommersiya banklarında risklərin idarə edilməsinin icra mexanizmi

Mənbə: Kommersiya banklarında risklərin idarə edilməsi modeli əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Təklif etdiyimiz mexanizm kommersiya bankının riskin idarə edilməsinə cavabdeh olan müxtəlif bölmələri arasında əlaqəni, onların hər birinin dəqiq funksiyasını və risklərin idarə edilməsi üzrə prosedurun arıcılığını tam özündə ehtiva edir²⁰. Təklif etdiyimiz mexanizm bank sistemində dünyada mövcud olan risklərin idarə edilməsi sistemi üzrə müasir metodikalara, ölkəmizdə banklar haqqında qanunvericiliyə və kommersiya banklarının daxili əsasnaməsinə uyğun olaraq hazırlanmışdır.

Bu mexanizmin kommersiya banklarında tətbiqi risklərin effektiv idarə olunması və mümkün böhranlara qarşı vaxtında və operativ tədbir görülməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

8-ci müddəə: Bank sistemində kibertəhlükəsizliyə qarşı menecment sistemi daha da gücləndirilməli, bank sistemində və bütövlükdə maliyyə bazarlarında mərkəzləşdirilmiş

²⁰ Хубанов А.В. Характеристика аспектов нового типа в финансовой и банковской среде - статья, "AMEA-nın Xəbərləri İqtisadiyyat seriyası" jurnalının 2021-2 sayı. Həmmüəllif – Hüseynova X.M.

kibertəhlükəsizlik sistemi yaradılmalı, bu məqsədlə proqram təminatının təkmilləşdirilməsinə ayrılan vəsaitlərin həcmi artırılması təmin edilməlidir. Təcrübə göstərir ki, maliyyə sistemi qloballaşdıqca, internet bankçılıq inkişaf etdikcə, mobil ödənişlərin həcmi artdıqca, bank müştərilərinin hesabında olan vəsaitlərin kibertəhlükəsizliyinin təmin edilməsi aktuallaşır²¹. Araşdırmalar göstərir ki, hər il vətəndaşların hesabından onların razılığı olmadan çəkilən vəsaitlərin məbləği on milyardlarla dollar təşkil edir. Bu isə bank sisteminə olan etibarını azaldır. Odur ki, bank sistemində kibertəhlükəsizliyin təmin edilməsi, bu məqsədlə proqram təminatının təkmilləşdirilməsinə ayrılan vəsaitlərin artırılması zəruri məsələdir²². Müştərilərin və bankların vəsaitləri qeyri-qanuni şəkildə xakerlər tərəfindən onların xəbəri olmadan çəkilir. Bu baxımdan kibertəhlükəsizlik üzrə effektiv qoruyucu strategiyalar işlənib hazırlanmalıdır. Məhz bu səbəbdən, bank sistemində kibertəhlükəsizliyi təmin etmək məqsədilə, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı 2023-2026-cı illəri əhatə edən “Maliyyə bazarlarında kibertəhlükəsizlik strategiyası”-nı qəbul etdi. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28.08.2023-cü il tarixli sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizliyə dair 2023-2027-ci illər üçün strategiyası” təsdiqlənib. Bu strategiyanın qəbul edilməsi Azərbaycanın maliyyə sistemində kibertəhlükəsizliklə bağlı mümkün risklərin minimuma endirilməsini təmin edəcək. Qəbul edilmiş strategiyaya uyğun olaraq, maliyyə bazarlarında informasiya təhlükəsizliyini təmin etmək üçün aşağıdakı təkliflər irəli sürülür:

²¹ Хубанов А.В. Актуальные процессы в сфере глобального цифрового банкинга - Материалы II Международной научно-практической конференции "Актуальные вопросы современной науки и практики", 30 октябрь 2020-гг. Россия Федерация, Татарстан Республикасы, Çistopol şəh. Səh. 223-225.

²² MIT Technology Review. A \$620 million hack? Just another day in crypto - <https://www.technologyreview.com/2022/04/15/1050259/a-620-million-hack-just-another-day-in-crypto/#:~:text=In%202021%2C%20criminal%20hackers%20stole%20approximately%20%243.2%20billion,dozens%20of%20smaller%20hacks%20involving%20tens%20of%20millions.>

- Normativ-hüquqi baza daha da təkmilləşdirilməlidir;
- Bank sistemində kibertəhlükəsizliyə qarşı menecment sistemi daha da gücləndirilməlidir;
- Bank sistemində informasiya texnologiyalarından daha səmərəli istifadə olunmalıdır;
- Bank sisteminin kibertəhlükəsizliyə qarşı dayanıqlılığı təmin edilməlidir;
- Bank sistemində və bütövlükdə maliyyə bazarlarında mərkəzləşdirilmiş kibertəhlükəsizlik sistemi yaradılmalıdır.

Dissertasiyada aparılan tədqiqatların yekununda aşağıdakı nəticələr əldə edilmiş və təkliflər irəli sürülmüşdür:

Azərbaycan bank sisteminin hərtərəfli tədqiqi nəticəsində bankların dayanıqlı inkişafının əsas istiqamətləri müəyyən edilmiş, onun effektiv inkişafına mane olan amillər müəyyənləşdirilmiş və onların azaldılması istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr işlənib hazırlanmışdır. Tədqiqatın yekunu kimi əldə edilən nəticələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Bank sistemində rəqəmsal ekomühitin yaranması və formalaşması son dövrlərin yeni iqtisadi problemidir və kifayət qədər geniş tədqiq olunmamışdır.

2. Tədqiqat işində rəqəmsal ekosistem anlayışına iqtisadi ədəbiyyatlarda mövcud olan yanaşma araşdırılmış və yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla terminin daha ətraflı izahı verilmişdir. Azərbaycanda rəqəmsal ekomühitin universal hibrid modelinin tətbiq olunması təklif edilmişdir.

3. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, maliyyə sektoru, xüsusən onun aparıcı sahəsi olan bank sektoru ölkəmizdə ən dinamik inkişaf edən sahələrdən biridir. İnternet bankçılığın, mobil bankçılığın, süni intellektin və digər kontaktsiz texnologiyaların tətbiqi müasir dövrün əsas tələblərindən biridir. Hazırda ölkəmizdə internet bankçılıq sürətlə inkişaf edir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hələ də ölkəmizdə bank sistemi rəqəmsallaşmanın tətbiqi baxımından bəzi inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətindən geri qalır. Bu istiqamətdə sistemli islahatlar davam etdirilməlidir. Xüsusən, internet bankçılığın müştərilər tərəfindən aktiv istifadə edilməsi istiqamətində treyninq

proqramlarının inkişaf etdirilməsinə və onun geniş yayılmasının stimullaşdırılmasına zərurət var.

4. Bank sektorunun təhlili göstərir ki, son illər bankların və kredit təşkilatlarının sayı xeyli azalmışdır. Tendensiya onu göstərir ki, bankların konsentrasiyası istiqamətində institusional islahatlar yaxın gələcəkdə də davam edəcək. Bu həm bank sektorunun kapitallaşmasının artması baxımından, və həm də onların dayanıqlığının artması baxımından önəmlidir. Digər tərəfdən, təcrübə göstərir ki, böyük banklar rəqəmsallaşmanın tətbiqi və iqtisadiyyatın digər sahələrinə investisiya qoymaq baxımından da daha effektivdir. Böyük banklar rəqəmsal ekomühitin yaradılmasına investisiya qoyuluşu baxımından da kiçik banklara nisbətən daha effektivdir. Çünki, rəqəmsal ekomühitin yaradılması böyük həcmdə investisiya tələb edir. Belə investisiyaları ancaq böyük maliyyə vəsaitləri olan iri banklar qoya bilər.

5. Azərbaycan bank sektorunun təhlili göstərir ki, “Kapital Bank”, “Paşa Bank” və “Unibank” rəqəmsal bankçılığın yaradılmasına daha çox investisiya qoyur və öz fəaliyyətlərində daha çox innovativ maliyyə texnologiyalarından istifadə edirlər. Digər tərəfdən, təhlil göstərir ki, rəqəmsal bankçılığa daha çox investisiya yatan banklarda digər banklara nisbətən mənfəətlilik daha çox təşkil edir. Bu bir daha rəqəmsal bankçılığın iqtisadi cəhətdən nə qədər səmərəli olduğunu göstərir.

6. Bank sistemində rəqəmsal bankçılığın yaradılması bir neçə mərhələdən ibarətdir. Birinci mərhələ rəqəmsal ekomühitin yaradılması üçün strateji planın işlənilib hazırlanmasını əhatə edir. İkinci mərhələyə rəqəmsal bankçılığın tətbiqi və tədricən genişləndirilməsi dövrü aiddir. Üçüncü mərhələ rəqəmsal bankçılığın yetkin formalaşması dövrüdür. Və nəhayət, dördüncü mərhələ rəqəmsal bankçılığın evolyusiyası dövrüdür. Hər bir mərhələdə rəqəmsal bankçılığın formalaşması və inkişafının özünəməxsus riskləri mövcuddur. Dissertasiya işində müəllif hər bir mərhələ üzrə yarana biləcək riskləri müəyyən etmişdir. Rəqəmsal bankçılığın strateji planlaşması zamanı bütün bu risklər mütləq nəzərə alınmalıdır. Əks halda rəqəmsal ekomühitin formalaşması və inkişafı uğursuzluqla nəticələnə bilər.

7. Bank sistemində risklərin idarə edilməsi ilə məşğul olan ixtisaslaşmış bölmələrin olmaması bank sisteminin dayanıqlı inkişafına mane olur. Bununla yanaşı bank sistemində risklərin idarə edilməsi üzrə mövcud metodikalar müasir dövrün tələblərinə cavab vermir. Onlar təkmilləşdirilməli və risklərin idarə edilməsinin müasir metodlarından istifadə edilməlidir. Araşdırma göstərir ki, kommersiya bankları tərəfindən risklərin idarə edilməsi sistemi effektiv qurulduqda onların dayanıqlılığı daha da artır.

8. Mərkəzi bank risklərin idarə edilməsi üzrə konseptual tələblər və metodika işləyib hazırlasa da, bütün banklar üçün risklərin idarə edilməsinin universal metodu yoxdur. Hər bir kommersiya bankı özünün inkişaf səviyyəsindən və xüsusiyyətindən asılı olaraq risklərin qiymətləndirilməsi üzrə metodları müstəqil şəkildə işləyib hazırlamalıdır.

9. Bank sistemində stress-testlərin keçirilmə prosesi kifayət qədər inkişaf etməyib. Risklərin qiymətləndirilməsi üçün müntəzəm olaraq təkmilləşdirilmiş stress-testlərdən istifadə olunmalıdır.

10. Banklarda risk limitlərinin səviyyəsi onların həcminə, xüsusiyyətinə və inkişaf səviyyəsinə uyğun müəyyənləşdirilmir.

11. Banklara nəzarət sistemi üzrə dövlət orqanlarının funksiyaları bir çox hallarda bir-birini təkrarlayır ki, bu da bankların effektiv fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir;

12. Bank sistemində ədalətli rəqabət sistemi yaradılmalı və müasir standartlara cavab verən antiinhisar qanunvericilik bazası qəbul edilməlidir.

Tədqiqat nəticəsində aşağıdakı təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır:

Dövlət strukturları üçün:

- Hazırkı mərhələdə bank sisteminin qarşısında duran əsas vəzifə uzunmüddətli dövr üçün rəqəmsal ekosistemin inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanmasından ibarətdir.

- Bank sisteminin rəqəmsallaşması üzrə qanunvericilik bazası təkmilləşdirilməli və beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılmalıdır.

- Bank sistemində institusional baza beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmalı, effektiv rəqabət mühiti yaradılmalıdır.

Mərkəzi bank üçün təklif və tövsiyələr:

- Hazırda Mərkəzi Bankın qarşısında duran əsas vəzifə bank sistemində sabitliyin təmin edilməsi və iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin, o cümlədən, qeyri-neft sektorunun və real sektorun effektiv şəkildə kreditləşməsinin təmin etməkdir. Bu baxımdan Mərkəzi Bank bankların fəaliyyətini tənzimləməli, iqtisadi aktivliyi təmin etməlidir.

- Pul siyasətinin təkmilləşdirilməsi “Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”-nın Tədbirlər Planına uyğun olaraq Mərkəzi Bank, maliyyə bazarındakı risklər nəzərə alınmaqla, inflyasiya hədəfini və faiz dahlizini optimal səviyyədə müəyyənləşdirməlidir.

- Mərkəzi Bank qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün nağd əməliyyatların azaldılması yolu ilə və digər iqtisadi islahatlarla kölgə iqtisadiyyatını azaltmağı və ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsini, qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etməlidir.

- Bu məqsədlə maliyyə bazarlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində islahatlar davam etdirilməlidir.

- Yuxarıda göstərilmiş hədəfə çatmaq üçün bankların institusional bazası gücləndirilməli və müasir çağırışlar nəzərə alınaraq bank qanunvericiliyi təkmilləşdirilməlidir.

- Fiskal və monetar siyasət arasında, həmçinin müxtəlif maliyyə institutları arasında kordinasiya gücləndirilməlidir.

- Yerli kommersiya bankların öz aktivlərinin investisiya generasiyası üçün nisbətən zəif istifadə etməsini nəzərə alaraq, Mərkəzi Bank tərəfindən dövlət təminatlı xüsusi aşağı faizli kredit kanallarının təşkil edilməsini maliyyə prizmasından məqsədəuyğun hesab edirik. Mərkəzi Bankın bu sahədə aktivliyi daha yüksək olmalıdır, kommersiya bankları tərəfindən real və maliyyə sektorlarına investisiyalar təşviq edilməli, bu işlər barəsində hesabatlılıq daha ciddi əsaslarla tələb edilməlidir.

- Əhalinin rəqəmsal savadlılığını inkişaf etdirmək məqsədilə sistemli tədbirlər işlənib hazırlanmalıdır.

- Bank sistemində və bütövlükdə maliyyə bazarlarında mərkəzləşdirilmiş kibertəhlükəsizlik sistemi yaradılmalıdır.

- Bank sistemində kibertəhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə proqram təminatının təkmilləşdirilməsinə ayrılan vəsaitlərin həcmi artırılmalıdır.

Kommersiya bankları və digər kredit təşkilatları üzrə tövsiyələr:

- Hər bir bank maliyyə dayanıqlılığını təmin etmək məqsədilə onun inkişaf səviyyəsinə və xüsusiyyətinə uyğun olaraq adekvat inkişaf strategiyası işləyib hazırlamalıdır;

- Bank sistemində rəqəmsal infrastruktura inkişaf etdirilməlidir (İSO 20022);

- Ödəniş sistemi üzrə nəzarət gücləndirilməli və kibertəhlükəsizlik təmin edilməlidir;

- Bu baxımdan bank sistemində innovativ texnologiyaların tətbiqi stimullaşdırılmalı və bank sistemində rəqəmsallaşmaya qoyulan investisiyalar artırılmalıdır;

- Bank sistemində bank müştərilərinə keyfiyyətli xidmət təmin edilməli və onların hüquqları qorunmalıdır;

- Bank müştərilərinin şəxsi məlumatlarının konfidensiallığı təmin edilməlidir;

- Bank sistemində rəqəmsal xidmətlərin həcmi və keyfiyyəti artırılmalıdır;

- Faiz dərəcələri mərhələli şəkildə aşağı endirilməli, kiçik və orta sahibkarların maliyyə vəsaitlərinə əlçatanlığı asanlaşdırılmalıdır.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları, əldə olunan nəticələr və təkliflər müəllifin dərc edilmiş aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. A.B. Хубанов. Краткий обзор развития мировой банковской системы. “İqtisadi və siyasi elmlər jurnalı”, nömrə 2, iyun 2019. Həmmüəllif – Məhərrəmov A.M.

2. A.B. Хубанов. Долгосрочная борьба: мировая кредитная система против экономических кризисов - "Kooperasiya" elmi-praktiki jurnal, nömrə 3 (58)-2020.

3. A.B. Хубанов. Актуальные процессы в сфере глобального цифрового банкинга - Материалы II Международной научно-практической конференции "Актуальные вопросы современной

науки и практики", 30 oktyabr 2020-ci il. Rusiya Federasiyası, Tatarstan Respublikası, Çistopol şəh. Səh. 223-225.

4. A.B. Хубанов. Цифровое развитие банковской системы - Dördüncü sənaye inqilabının texnoloji perspektivləri: sənaye interneti, kiberfiziki sistemləri və intellektual texnologiyalar" mövsusunda respublika elmi-texniki konfransı. AzTU, 26-27 noyabr 2020-ci il.

5. A.B. Хубанов. О сегодняшней роли технологий в банковском секторе - "Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf perspektivləri: Məqsədlər, Vəsitələr və İqtisadi İnkişafın İnküzivliyi" Virtual Respublika Elmi Konfransı. DİA, 8 dekabr 2020-ci il.

6. A.B. Хубанов. Характеристика аспектов нового типа в финансовой и банковской среде - статья, "AMEA-nın Xəbərləri İqtisadiyyat seriyası" jurnalının 2021-2 sayı. Həmmüəllif – Hüseynova X.M.

7. A.B. Хубанов. О защите банковских активов во время финансовых затруднений. "Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin elmi xəbərləri" jurnalı (nömrə 3, 2021). Həmmüəllif – İbrahimli Ç.A.

8. A.B. Хубанов. Цифровой банкинг как внутреннее поле борьбы и инноваций - статья, Journal of Economy and entrepreneurship, ном. 7 (132) 2021 г. Журнал включён в Перечень ВАКа РФ.

9. A.V. Xubanov. Bank sisteminin effektiv və dayanıqlı fəaliyyətinə təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi - "İqtisadi artım və ictimai rifah" jurnalı. Nömrə 4. 2023

Dissertasiyanın müdafiəsi 04 oktyabr 2024-cü il tarixində saat 11⁰⁰
- da Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun nəzdində
fəaliyyət göstərən ED 1.10 Dissertasiya Şurasının iclasında
keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1143, Bakı şəh., H.Cavid pr.115

Dissertasiya ilə ETN İqtisadiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış
olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası ETN İqtisadiyyat İnstitutunun
rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir. (economics.com.az)

Avtoreferat 14 avqust 2024- cü il tarixində zəruri ünvanlara
göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 29.07.2024

Kağızın formatı: A5

Həcmi: 40867 işarə

Tiraj: 100 ədəd